

NEVELÉS, KÖNYV, POLITIKA (1945-1956)

GERGELY FERENC

„Ment-e a könyv által a világ előbb?”

(Vörösmarty Mihály)

Ez, és ennek tágabb értelmezése az emberiség írott története során ismételten töprengésre készítette a bölcseleket.¹ A válaszok mind a mai napig ellentmondóak: pesszimisták vagy bizakodók. Ami vitathatatlan: a kommunikáció az emberré válás folyamatának szerves része, lendítő ereje, nélkülözhetetlen feltétele volt. Ennek formái és eszközei gazdagodtak az idő múltával (testbeszéd, hang, kép, írás stb.). Csak a hangsúlyok tevődtek át az adott kor szellemiségétől befolyásoltan. Az elvont gondolkodás képességének kibontakozása, a városi életforma (termelés, kereskedelem, kormányzás) az i.e. 6000-3000 között kikényszerítette az írást és szűk társadalmi körben az olvasni tudás elsajátítását. A könyvek² és olvasóik száma csekély volt, a könyvtárakat is csak az avatottak látogatták. Az i.e. 2. századtól beszélhetünk a mai értelemben vett könyvről. A középkor kezdeti századait a szóbeli és a vizuális kommunikáció uralta. Egyedül Bizánc képviselte a folytonosságot. A középkori városi élet fellendülése, a polgárság anyagi gyarapodása és nyomában a növekvő kulturális igények a 15. században megteremtette az általános feltételeit a könyv gyors és viszonylag olcsó előállításának. A 14. században egész Európában elterjedt papír és Gutenbergék szellemi erőfeszítései meghozták a várt eredményt. A nyomtatott könyv elindult hódító útjára. Hazánkban a döntő lépést Hess András tette meg a *Chronica Hungarorum* 1473-ban történt kiadásával.

A könyvnek többféle meghatározása ismert. Az UNESCO³ szerint a könyv *„Olyan szövegből és ábrából álló, fizikai (papír) információbordo-zójú, nem periodikus (irodalmi vagy szakmai célú) publikáció, amely 49 vagy több oldalból áll, terjedelmi szempontból a borítót nem számítva. A könyv nyomdaipari sokszorosítással előállított tömegtermék.”* A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában a következő meghatározás olvasható: *„Nagyobb terjedelmű szellemi alkotás vagy több kisebb írásművet magában foglaló írott vagy nyomtatott íveknek, leveleknek egyik szélükön tartósan összefűzött egysége, amelyet rendszerint boríték, fedél véd... olyan élet, lélek megnyilatkozás stb., amelyben nincs titkolni való, amelyhez mindenki hozzáférhet, mint szellemi alkotás, különösen, mint a nevelés, a művelődés eszköze.”* Átvitt, irodalmi értelemben: *„Az élet, a természet, a történelem könyve: maga az élet, a természet, a történelem, mint a reá vonatkozó ismeretek, vagy a belőle levonható tanulságok foglalata.”⁴*

Mi úgy véljük, a könyv a világ megismerésének, a közösségi összetartozás erősíté-

sének, az ember bonyolult létezésének és társadalma gondjaival, bajaival, örömeivel és sikereivel való azonosulás egyik eszköze, az egyén és a közösség érzelmi és értelmi gazdagodásának forrása, az esendő emberi emlékezet támasza, az eliramló múlt őrzője, s a jövő egyengetője, a transzcendens és a földi világ kapcsolatának bizonyítéka, szolgálója az emberi faj fennmaradásának.

A könyv lehet áldás, de átok is. Képes építeni és rombolni, felemelni és sárba taszítani, használni és ártani, nemesíteni és nemtelenné tenni. Lehet fel-, és lehet kihasználni. Lehet a gyógyítás, ugyanakkor a halál eszköze is. Az, hogy ki (kik), mikor, mire használják, használhatják, az egyén, a társadalom és a mindenkori állam uralkodó elitjének közös, de nem azonos mértékű felelőssége. A demokráciákban döntően a könyv építő hatásai érvényesülnek, míg a diktatúrákban az 'ordas eszmék' terjedésének, híveik mozgósításának szolgái. A Biblia és a Mein Kampf köré sorolhatjuk, az árnyalatokról sem feledkezve meg, a könyv évszázadainak természetét. Az első a szeretetet és a békét, a második a gyűlöletet és a tömegmészárlás szükségességét hirdeti, dicsőíti. Az olvasó ember szabad választási lehetőségét lehet korlátozni, volt is, van is erre példa és élő gyakorlat, de a 'kiskapuk' mindig fellelhetők. A 'totális' lélekmérgezés kísérletei az emberiség történelme során sohasem jártak a kívánt sikerrel. Az életöszttönnel párosult érdekek végül is mindig győzedelmeskedtek a gyűlöletre építő erőszak felett.

Tárgyunk, a szovjet befolyási törekvések a magyar kulturális életbe, megköveteli a 'példakép' gyakorlatának tömör bemutatását. Szerencsénkre Jörg Baberowski döbbenetes erővel ábrázolja a szovjet kulturális forradalomnak ezt a területét is.⁵ *„Am az új ember nemcsak tiszta volt (ti. az előzőekben a testkultuszról írt), hanem egyszerűsége is, könyvekkel vette körül magát, és mindent elolvasott, amit a párt megengedett neki. A bolsevik vezetők egy percig sem kételkedtek benne, hogy a szovjet birodalom lakosságát a biztos romlásba taszítaná, ha hagynák, hogy a piac döntse el, hogy mit olvashat a nép. A bolsevik elit felfogása szerint a könyv nevelőeszköz a diktatúra kezében... A Szovjetunió történetének korai szakaszában a könyvgyűjtés és regényolvasás közmegvetés tárgya volt. Olvasni nem élvezetből kellett... A könyv nem lehetett más, csakis tudományos érdeklődés tárgya... arra is szükség volt, hogy eltüntessenek minden olyan olvasmányt, amely konkurenciát jelentett... A húszas évek végétől kezdve Szovjetunió-szerre rendre kifosztották a könyvtárakat, a könyveket elégették vagy másféleképpen semmisítették meg...”*

A magyar kommunisták és támogatóik ezt a példát igyekeztek követni a szovjet illetékesek hathatós támogatását élvezve, időnként éles bírálatuk terhe alatt görnyedezve.

A könyv hasznosítása a régi, burzsoá rendszer gyökeres felszámolására irányuló kultúrforradalmi-agitatori hajszában részben könnyű, másrészt nehéz volt. Könnyítette a kommunista kultúrpolitika irányítóinak és végrehajtóinak dolgát az emberekből kiölhetetlen információs éhség. Tanulni, szórakozni, sírni és nevetni kí-

vántak, különösen a 2. világháború borzalmai után. Kitorölhetetlen irodalmi élményeik voltak, kedvelt külföldi és magyar szerzőik, akiknek a műveit kisebb-nagyobb magánkönyvtáraikban (könyvespolcaikon) őrizték, s hagyományozták utódaikra. Tudományosan megalapozott, vagy csak ösztönös kritikai érzékkel rendelkeztek, ennek alapján válogattak. Ugyanakkor alkalmazkodniuk is kellett a kibontakozó új politikai rendszerhez és ennek kulturális törekvéseihez, legalábbis látszólag. A felszabadultakat, a feltörekvőket, a törtetőket és a helyezkedőket a megfelelni vágyás sarkallta. Irodalmi 'érdeklődésüket' ez valamilyen mértékben befolyásolta. És, koránt sem utolsó sorban, az előző politikai rezsim kártékony egyoldalúságai jogos felszámolásának igénye is hatott a könyvekhez való viszonyuk alakulásában, alakításában.

A gondolat, a közlendő felmerülésétől annak könyv formában való terjesztéséig hosszú volt az út. Elő kellett állítani hozzá a papírt számtalan minőségben, egyre növekvő mennyiségben hazai papírgyárakban, vagy beszerezni importárúként. Kelltek hozzá nyomdák, szakemberek, egyre tökéletesebb termékek előállítására alkalmas gépek, gépsorok, kiadók, tőkés vállalkozók, akik üzletet láttak a könyv termelésében, árusításában, és alkotók: tudósok, írók, képzőművészek (illusztrátorok) lektorok, szerkesztők, reklámügynökségek, szakemberek (könyvügynökök), kritikusok. A sikerben, kudarcban egyaránt kiemelkedő szerepe volt/van a könyvkereskedőknek, a könyvkereskedelmi hálózatoknak. Általában a kiadást, vagy csak egyes műveket támogatók között megtalálhatók: magánemberek, vállalatok, alapítványok, egyházak, tudományos intézmények (akadémiák, egyetemek stb.) és az állami költségvetés. Ez utóbbi piactudományi körülmények között szerény, tervgazdasági viszonyok között szinte kizárólagos. A piac felvevőképességének ingadozásai befolyásolták a termelést: a mennyiségét és a minőségét egyaránt. Az állami költségvetésnek is reagálnia kellett a kereslet-kínálat hullámozására a mindenkori kormányzat helyzetmegítélése alapján. Az egész könyvüzlet alapját természetesen a fogyasztók, az olvasók képezik. A fogyasztókat pedig számtalan tényező 'állítja elő' a családoktól a pedagógusoktól át a termelésben való sikeres szereplés kényszeréig. A könyvekben rejlő információk megfejtésének képessége az olvasás elsajátításától a szövegek mélyrétegeibe való elmélyült szövegelemzésig terjedő skálán ábrázolható. Az írás-olvasás megjelenésétől kezdve nem lineáris fejlődést mutat e két képesség birtoklása. Az olvasók táborára is csak a polgári társadalom széleskörű kibontakozása nyomán bővült jelentősen (16-18.sz.), és vált nélkülözhetetlenné a 19. sz. második felére. De még ez sem jelentette azt, hogy az általánosan kötelező népoktatás bevezetését követően a felnövekvő nemzedékek tagjai, társadalmi hovatartozásuktól függetlenül, az értelmes olvasás készségével fejezték be tanulmányaikat. Tudjuk, a funkcionális analfabetizmus mai életünknek is egyik szomorú kísérő jelensége. Az emberek jó része olvas... de nem érti, hogy mit!

Ezért érdemes (remélem) a világ és a magyar visszaemlékezés-irodalom néhány példájával illusztrálni, milyen változatos módon formálódik az emberek könyvekhez

való viszonya, mi minden segíti elő, ill. gátolja a könyvek (a kultúra) terjedését, hatásának kiterjedését, elmélyítését.

Családi légkör és az olvasás hangulata. *„Anyám olvasott, Apám is olvasott – írja Benedek István –, de az ő olvasása 'dolgozás' volt. Mindig dolgozott, eszmélésemtől haláláig alig láttam másként, mint dolgozva. Vagy írt, vagy olvasott, vagy diktált... Vasárnaponként néha eljárt kirándulni, de amint bazaérkezett, nyúlt a könyv után. – Ez a munkatempó átragadt az egész családra, nálunk mindig mindenki el volt foglalva a maga dolgával, beszélgetésre csak ritkán került sor. Nem is igen ismertük egymást... őszintén bittük, hogy semmi sem lehet kedélyesebb, mint ha a lakás négy sarkában négyen olvasnak... Lehet, hogy igazunk volt...”*⁶ A. P. Csehovnak sokat köszönhetünk a könyv és az emberek kapcsolatáról. Az Egy ismeretlen elbeszélése c. írásából egy 'könyvfaló' képe körvonalazódik. *„Meggyújtottam a lámpát és néhány gyertyát a szobájában, ő pedig karosszékbe ült, lábát egy másik székre tette, és ilyképpen kényelembe helyezkedve olvasásba merült. Csaknem minden nap hozott magával új könyvet, vagy az üzletből küldtek fel újdonságokat, s az én szobámban halomszámra hevert a sok kiolvasott és eldobott könyv, oroszon kívül még három nyelven. Hibetetlen gyorsan olvasott. Azt tartja a közmondás: 'Mondd meg mit olvasol, s én megmondom ki vagy!' Ez talán igaz is, csak nem az Orlov esetében: nála nem lehetett eligazodni. Összeolvasott ő a világon mindenfajta könyvet: volt ott filozófia, könnyű francia regény, politikai gazdaságtan, pénzügytan, modern költészet, még a Poszrednyik⁷ kiadványai is, s mindezt egyforma gyorsasággal falta, s mindig ugyanazzal az ironikus kifejezéssel szeme körül.”*⁸

A család, a szülők kitüntetett szerepét az olvasóvá nevelés folyamatában a visszaemlékezések is bizonyítják. Lohr Ferenc édesanyja tanítónő volt, szeretett olvasni. Férje arra kérte, keressen ki intelmeket a Gondolatok könyvéből, hogy azokból néhány sort, ornamentikával keretezve, fölfesthesse a gyermekszoba falára. Anyja maga fogalmazta meg a szöveget, amely így hangzott: *„Isten a szeretet, / házunk az ottbonunk, / melegítse szívünk, / ész a világosságunk.”* Ezt ők, gyerekek, nem csak helyesen olvasva, de visszafelé is hajtogatták. Nem csoda, hogy már tudott olvasni, amikor megkezdte iskolai tanulmányait.⁹ Kacsó Sándor kisgyermekkorában (19.sz. első fele, dereka) *„Az iskola nem volt népszerű a falusiak között. Sok volt a szülők között az analfabéta, mégis megvoltak, boldogultak.”* Az ő édesapja a 'pennás emberek' közül való volt – szerencséjére. Fantáziáját „sok mesemondással” munkálták ki. *„Annyi mesét tudtam – írja –, hogy ha megkérdezte valaki, habozás nélkül vágtam rá: Százat.”* Így vált Kacsó Sándorból neves újságíró, a Brassói Lapok munkatársa.¹⁰ Kováts István is akkor gyerekeskedett, amikor még csak az ment iskolába, aki akart. Ő már kilencéves korában a kenyérkeresők taborát gyarapította. Ezzel együtt vonzotta a betű, a könyv, a benne feltáruló világ. Áhítani lehetett, beszerezni annál nehezebb. Szegeden – írja önéletrajzában –, nem volt könyvkereskedés, csak egy könyvkötő, aki az „oskolakönyveket” árulta. Tudományos műveket nem le-

hetett kapni, ponyvát annál inkább. Összegyűjtött belőlük húszat és egybekötötte. *„Ez volt a család legelső könyvtára. 1832-ben e könyv ritkán volt otthon, vitték mindenfelé az atyafiak és jóbarátok. . .”* 1838-ban már nem volt meg, tulajdonosa viszont már a „jobbak és a tudományosabbak” után vágyódott. 1836-ban jelent meg A magyar gyász c. könyv, amely „igen kapós” volt. Két húszasba került, ami a szegényeknek drága volt: *„Pedig hát – sóhajt emlékiratában Kováts –, sóvárogtunk érte.”*¹¹ Normai Ernő, aki kilencévesen már sokat olvasott, barátaitól kapta, és a városi könyvtár (Budapest) ifjúsági osztályától szerezhette be megkívánt olvasmányait.¹²

A ritka tehetségű Goldziher Ignác szerencsésebb körülmények között eszmélt. Apja minden prágai utazása alkalmával hozott kisfiának értékes zsidó könyvet. Ötéves korában már „komolyan” áttanulmányozta a Biblia eredeti szövegét. Életműve igazolta az atyai gondoskodást.¹³ A változatos életű Megyery Sáriban is a mesék ébresztették fel az egész életén át tartó olvasási vágyat. Édesapja séta közben görög-latin regéket, mitológiai legendákat, Shakespeare-vigjátékok és Wagner-operák történeteit mesélte neki. Nem csoda, ha a korabeli 'hivatalos' ifjúsági regényeket, mint 'fercműveket', elhárította megától. Kivételt a Mici Mackó utazása c. könyv képezett.¹⁴ A Zolnay-testvérek is idegenkedtek a szokásos ifjúsági művektől. Ezeket a ponyvák helyettesítették, melyeknek hőse Nick Carter volt, a mai krimik őse a maga vadnyugati és detektív históriáival. Ezek habzsolását a szülői tilalom sem tudta gátolni. Ezt a feladatot a középiskolai és egyetemi évek vállalták magukra. Zolnay László életműve a bizonyíték rá: sikerrel.¹⁵ Haraszi Sándort az első két évben főreál iskolai tanulmányai annyira igénybe vették, hogy más könyv alig jutott a kezébe, kivéve a Nick Carter regényeket, amelyekkel utcai játszótársai látták el – bőven. Diáktársaitól pedig Jókait, Mikszáthot, Vernét, May Károlyt, Gárdonyit kapott kölcsön. Olvasta a Zászlónk c. ifjúsági lapot, verseket viszont csak ritkán. Petőfihez, Arany Jánoshoz csak a kamaszkor végén jutott el. Ady Endre Vér és arany kötete magával ragadta. Órakereskedésben megtárgyalták, hogy ki mit olvas. Így került látókörébe Rousseau, Voltaire, Carlyle.¹⁶ Voltak, vannak olvasók, akik már fiatalon céltudatosan vették kézbe az irodalmat. Segítségével is készülve választott életpályájukra, kutatva az érvényesülés, a siker titkát. Újpetery Elemér is ezek közé tartozott. Vonzotta a külügyi pálya. Már elemistaként sokat olvasott. Minden érdekelte. Ebből a mindenből emelkedett ki a történelem és a földrajz. E két tárgyhöz kapcsolódott három nyelv elsajátítása: a német, a francia és az angol nyelveké. Birtokukban, „falta a könyveket”, behatóan ismerkedve az utolsó pár száz év történetével: Machiavellitől Bismarckig. Nem volt megerőltető bekerülnie a Közgazdaságtudományi Kar külügyi és közgazdasági szakára.¹⁷ Kolozsvári Grandpierre Emil így ír erről: *„Kamaszkoromtól kezdve mobón olvastam a karrier-regényeket, az irodalomból szívtam magamba a közvetlenül meg nem szerzett tapasztalatokat, amelyekre egész lényemben szomjaztam. E regényekben a trükköt, a fogást, a siker tudományát kutattam, meg akartam tanulni, hogy érkezzek be, hogyan érvényesüljek, ha majd kilépek az életbe.”*¹⁸

Csehov főkertésze *„Nagyon okos, jóságos, köztiszteletben álló ember volt. . . Tu-*

dott oroszul, svédül és németül, sokat olvasott ezeken a nyelveken, és semmivel sem lehetett nagyobb örömet szerezni neki valamilyen könyvújdonságnál, vagy esetleg egy kiadós eszmecserével, például Ibsenről.”¹⁹ Oates Luxusvilág c. művének egyik szereplője ennek pont az ellentéte volt. „A legostobább, a legönteltebb, a legcsúnyább, életjáradékból élő özvegy teljesen levette lábáról Nadát, egyszerűen mert – képzeljék csak –, sose olvasott Thomas Mannt, sose hallotta a nevét, és a leghalványabb jelét se adta, hogy sajnálja ezt a veszteséget.”²⁰ Nem így Csehov Eskiöv előtt c. írásának vőlegénye, aki leendő arájától kérdezte: „Hogy aludt? Tudja, én egész éjjel le nem bunytam a szemem. Zolát olvastam és magáról ábrándoztam. Olvasott maga valamit Zolától? Valóban nem? Jaj, jaj! De hisz ez vétek! Egy tisztelőmtől kaptam. Csuda sikkesen ír. Magának is odaadom, olvassa el.”²¹ Nem tudjuk, hogy a menyasszony megfogadta-e N. tanácsát.²² Annesa, Garzia Deledda hőse viszont szófogadó volt. „Annesa nem volt sem tudatlan, sem ostoba: eljutott a negyedik osztályig, s utána is sok mindent olvasott: Paulu összes könyvét. A férfi kiváló tanítónak bizonyult. Megtanította mindenre, amit ő tudott, vagy azt hitte, hogy tud. Megmutatta a lánynak a csillagokat, elmagyarázta az ember eredetét, a villámlás és a dörgés mibenlétét: izgalomba hozta a szerelmes regények meséjével, s még arról is meggyőzte, hogy nincs Isten. – Annesának volt két-három regénye gyermekkorából, a legféltettebb kincsei közt őrizte, olyan rongyosak és sárgultak voltak, mint a bibliák, amelyeket nemzedékek forgattak. Jóformán kívülről tudta ezeket a szerelemről és fájdalomról regélő történeteket, olyanok voltak, mint a családi lepedők.”²³ Paulunak szöges ellentéte volt az a pedagógus-típus, amelyet Csehov így jellemez a nyugdíjas naplóját idézve: „Pedagógusaink óva intik tanítványainkat attól, hogy a regény- és újságolvasással töltsék az időt, mert az elszórakoztatja és elnyomja a figyelmüket a tanulástól. Különbösen is a regény is, az újság is haszontalan dolog. De hogyan kövessék a tanítványok oktatásukat, ha azok maguk is sok időt töltenek újság- és regényolvasással? Vízet prédikálnak és bort isznak? Én e tekintetben tisztán állok: van vagy harminc éve, hogy nem olvastam egyetlen könyvet vagy újságot sem.”²⁴ De ő foglalta össze a különféle lelki alkatú: a szangvinikus, kolerikus, flegmatikus és melanholikus olvasók jellemzőit is.²⁵ A példák számát sorolhatnánk, hazait és külföldit egyaránt. Csak reméljük, hogy ennyi is jelezte: a könyvekhez számtalan út vezet, s a velük kapcsolatos magatartás is sokféle. Nincs szoros kapcsolat az emberek anyagi helyzete és a könyvek által megszerezhető ismeretek, élmények iránti vágy között. A maga idejében helye van a Mici Mackóknak, a Nick Cartereknek, és a könyvek megszerettetői között sem első helyen állnak a pedagógusok. Sajnos azok, akikkel nem tudták megszerettetni a könyvet, az olvasást, sőt elriasztották ettől a forrástól, élvezettől – nem írtak visszaemlékezéseket. Ezért a párhuzamosan futó folyamatot nem tudjuk bemutatni, csak utalhatunk annak létre.

1944-ben, a 2. világháború utolsó évében, mindenki védte, ahogyan csak tudta életét, vagyonát, könyveit. A belőlük merített erkölcsi erő is segítette a túlélést. A hön

várt béke, egy emberibb társadalom felépítésének lehetősége minden erő megfeszítését követelte. Kitüntetett szerepet kellett játszania a demokratikus kultúrpolitikának is. Ez pedig csak a múlt alapos ismerete, jelenlétének tudomásul vétele és hasznítása útján lehetett sikeres. Lássuk, mi történt valójában!

Mielőtt rátérnénk ennek vázolására, Kovács Máté kitűnő tanulmánya²⁶ segítségével röviden összegezzük a két világháború közötti korszak törekvéseit, eredményeit és fogyatékosságait, tehát azt az örökséget, amellyel az új rend építőinek számolnia kellett. A községek mintegy 2/3 részében nem volt közkönyvtár. A cenzúra (főügyészségek) 25 év alatt 500 magyar nyelvű prózai mű, és több mint száz verseskötet megjelenését akadályozták meg. A postai szállításból kb. 2000 magyar és idegen nyelvű könyvet, és több száz újságot, folyóiratot zártak ki. Az országban mintegy 100 kiadó működött.²⁷ A könyveket 528 könyvkereskedés árulta: 192 Budapesten, 336 vidéken. 1914-ben 1261 nyomdában 7172 nyomdász, 1922-ben pedig csak 600 nyomdában 3639-en bábáskodtak a könyv születésénél. Kapacitásuk egy része folyamatosan kihasználatlan maradt, ami rányomta bélyegét a nyomdászok szociális helyzetére. Trianon következtében egyetlen papírgyára maradt az országnak, Diósgyőrben. A '20-as években a hiány megszüntetésére egy sor cellulózgyár létesült.²⁸ 1913-ban 2377 kiadvány jelent meg. Az átmeneti visszaesést követően 1925-től 1940-ig évi 3000-3500 körül mozgott ez a szám. A ponyva volt a tömegolvasmány. 1938-ban 415-öt 4,8 millió példányban adtak el, tehát a szépirodalmi művek csoportjába sorolt művek mintegy 30%-a, és a példányok 70%-a ponyvát tartalmazott. Valóban tudományosnak minősíthető mű alig került a könyvpiacra. A tankönyvek kis példányszámban jelentek meg és drágán lehetett ezeket megvásárolni. A szomszéd népek irodalmából alig fordítottak magyarra.

A kulturális ellátottság igen aránytalan volt a főváros javára. Budapest az ország népességének mintegy 18%-át tette ki, ugyanakkor az országos átlagnál négyszerre jobb kulturális ellátásban részesült. A városi könyvtárak 50 vidéki városban majdnem félmillió lakosnak biztosították a művelődést. A korszak kultúrpolitikája fontosnak tartotta a népkönyvtárak újjászervezését. Ezek, szegényes és csekély könyvállományuk miatt, nem töltötték be hivatásukat. Ezeken igyekezett segíteni az 1935-ban indított vándorkönyvtár-akció. A népkönyvtárak száma 1935 körül 1629 volt, a Földművelésügyi Minisztérium gazdakönyvtárai pedig ugyanebben az időben „több mint 1500-zal” gyarapodtak. *„Az ország 6 évesnél idősebb és írni-olvasni tudó lakosságát figyelembe véve, 1000 lakosra csak mintegy 60-65 népkönyvtári kötet jutott. Lehetőség volt, ha szigorú korlátok között is, baloldali – kommunista, szociáldemokrata – művek megjelenítésére.”*²⁹ Tovább fejlődtek a szakszervezeti könyvtárak, csupán a szegényparasztság maradt szellemi táplálék nélkül. Az egyházak, történelmi családok, bibliofilek és oktatási intézmények pótolhatatlan kiadványok tízezreit birtokolták, gondozták és bocsátották az érdeklődők rendelkezésére. Ezek is szerves részét alkották a magyar nemzeti könyvállománynak. Értékük pénzben szinte kifejezhetetlen. Ide vonhatjuk az elszakított országrészekben maradt

könyvtárak anyagát is. Nem szabad megfeledkezünk a családok, az alkotók (tudósok, művészek, oktatók) házi könyvgyűjteményeiről sem, amelyek – alkotók esetében – munkaeszközként, kulturális ritkaságokként (dedikált példányok, kéziratok stb.) könyvelhetők el. A front közeledtével ezek további sorsa is bizonytalanná vált.

Azt, hogy a bombázások, a hadműveletek, a kiürítés/elnéptelenítés, a német, majd a szovjet megszállás, a nemzeti vagyon egy részének nyugatra hurcolása, a német katonák rablása és a szovjetek zabrálása, a magyar lakosság egy részének ilyen irányú közreműködéséről nem is szólva, a hazai könyvkultúrában és iparban (termelésben) tételesen és aranykoronába átszámítva milyen kárt okozott, ma sem tudjuk, s már remény sincs arra, hogy annak teljességéről hitelt érdemlő képet kapjunk. A 35 milliárd aranypengőre becsült veszteségben, amely 40 éven át fedezte volna az állami kiadásokat, benne van a könyvtermelés, a könyvtárügy egészének 'megtizedelése' is.³⁰ Alkotók (Radnóti, Szabó Dezső... összesen 72-en), kiadók, nyomdák, könyvtárak munkásai, könyvtáros szakemberei pusztultak el, papírgyárak, nyomdák épületei, berendezései (gépei) semmisültek meg, szenvedtek kárt, az épületek úgyszintén megsínylelték a háborús eseményeket. Nem kevés helyen a könyvekkel, újságokkal, folyóiratokkal tüzeltek. A harcoló, kimerült és elkeseredett katonák közönyösen szemlélték a könyvek pusztulását. Erre a feladatra kiképzett alakulatok végezték az értékek – vállalati részvények, értékes műtárgyak, festmények, szobrok, könyvek stb. – gyűjtését, a Szovjetunióba szállítását. Teljes képünk ma sincs erről a veszteségről. A rendelkezésre álló adatok szerint 135 magángyűjteményből 80 ezer tárgyat tulajdonítottak el. Ezek egy részét már útközben elkótyavetyélték. A zsákmány között volt pl. a sárospataki református könyvtár 136 kötete. A politikai gesztusként időközben visszakerült kötetek száma és értéke sejteti: nem került vissza minden kulturális érték.³¹ Minderről levéltári forrást nem találtunk.

Az élet újraindítása ezernyi feladatot rótt a magyar társadalomra. A könyv, az olvasás sokdrangú volt ezek között. A politikai élet régi-új szereplői programjaikban általában szóltak a kulturális életről, a közoktatás általuk kívánatosnak tartott alakításáról. A könyvtermelésről, a könyvtárügyről, a könyvterjesztésről ezek a dokumentumok említést sem tesznek.³² Ám a harcokat követően mindenki igyekezett számba venni megmaradt tulajdonát, vagyonát. Ezek közé tartozott az alkotó értelmiségiek körében elsősorban a könyvállomány. Intézmények esetében is ez volt a helyzet (színházak, rádió...). A végrehajtó hatalom központi szervei úgyszintén tudni akarták, milyen tárgyi és személyi feltételek mellett fognak hozzá az irányításuk alatt folyó munkának (minisztériumok, országos főhatóságok). Ezért nem tudjuk mire vélni, megnyugtatóan értelmezni Szabó András Endre megállapítását: „*Éveken át szóba se került a könyvek adatainak összeírása.*”³³ Kovács Máté hallgatását sem tartjuk indokoltnak, hacsak mindketten nem arra gondoltak, hogy a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) a kormánytól (a Minisztertanácstól) nem kapott hivatalos megbízást (utasítást) e munkálat országos és szakszerű elvégzésére.³⁴ Vagy arról volt szó, hogy a béketárgyalások előkészítése során ez a veszteségi tétel „jelentékte-

lennek” bizonyult? Nagyobb a valószínűsége annak, hogy a szerzők kényszerűségből (?) alkalmazkodtak a kádári konszolidáció követelményeihez, hallgatva az ún. ’tabu témákról’, bőven részletezve az eredményeket, éppen csak érintve a problémákat.

Mindez nem befolyásolta a politikai pártokat abban, hogy versengjenek a politikai céljaik eléréséhez nélkülözhetetlen tömegek, döntően a munkás- és paraszttömegek kulturális ’forradalmának’ elősegítése terén is. Tömegbázisuk szélesítése, erősítése megkövetelte ezt. A Magyar Kommunista Párt (MKP) a szovjet modell nyomán a hazai viszonyok szerény ismeretében kezdte el működését a koalíciós kormányzás lehetőségeinek kereteit feszegetve. A vezető politikusok, így Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter is – politikai szempontból indokoltan –, a sajtónak adott nyilatkozataiban is hangoztatta: a magyar államot és Magyarországot „*úgy a Szovjetunióhoz, mint a többi nagybatalomhoz és a környező államokhoz is őszinte barátság fűzi*”. A legsürgősebb feladat – a tiszta demokráciára való átnevelés érdekében –, hogy meg kell szervezni a könyv-, a folyóirat- és a sajtócserét. A legkézenfekvőbb lehetőségként a szovjet irodalom megismertetését jelölte meg a miniszter.³⁵ Ennek jegyében talán a legtöbbet a „hadrakelt Vörös Hadsereg” lapja, az Új Szó tette, de – számos sajtótermék között – a Magyar Könyvszemle is kivette ebből a részét, amikor 1945-ös számában szembeállította a budapesti német könyvharácsolást és a Moszkvai Lenin Könyvtár békés, alkotó légkörét.³⁶ Ezt a folyamatot az 1946 augusztusáig tartó infláció, valamint a Szovjetunióban mutatkozó liberális megnyilvánulások, s a velük szembeni erőteljes kultúrpolitikai lépések fékeztek. A könyvkiadás válságba jutott, a kultúrpolitikai igény, a könyvek előállításához szükséges anyag (papír) és a nyomdaköltség árának rohamos emelkedése kibékíthetetlen ellentétbe került. Mindenki panaszkodott: kiadók, nyomdák, kereskedők, s a szerzők nevében az újságírók. A Kis Újság írta: A könyvkiadás „*amelynek rejtelmes berkeiben mindig is tájékozatlanul... botorkált az író, akinek könyvén meggazdagodott a könyvkiadó, a könyvvügnök, a könyvkereskedő, csak éppen maga az író nem gazdagodott meg Magyarországon soba és semmi körülmények között*”.³⁷ A némi késéssel megtartott első szabad, demokratikus Ünnepi Könyvnap termése azt mutatta: az írók, ha nyomorogva is, de írtak. Nem mind, nem elsősorban a demokratikus élet első lépéseiről, de a múlt keserűségei, az üldözöttség borzalmairól, az ’ordas’ eszmék elleni fellépésekről igen. A kommunista Horváth Mártonnak nem volt igaza, amikor ezt harsogta: „A művészeknek nincs új mondanivalójuk az új Magyarország számára”. Miként az sem igazolható, hogy minden író lelkesen alkotott.³⁸ Az Új Szó riportere magabiztos egyoldalúsággal idézte a könyv ünnepének hangulatát. Úgy látta, nagy érdeklődés mutatkozott a Szovjetuniót ismertető könyvek iránt. Tapasztalata szerint a legkeresettebb könyvek között volt V. I. Lenin Marx Károlyról szóló kötete, J. V. Sztálin A dialektikus és történelmi materializmus, valamint a Leninizmus alapjai c. könyve. Karpinszki Hogyan kormányozzák a Szovjetuniót, Sur A szovjet üzemek hősei, s végül Kalinyin Mitől erős a Szovjet állam c. kötete. A legtöbb könyvet – olvashatjuk a cikkben –, fiatalok vették meg. Például egy 14-15 éves, öntu-

datosan nyilatkozó ifjú Kaprinszki és Sur művét! Ezzel szemben, a „magyar betű fel-emelő, szép szemléjének” napján egy körüti könyvkereskedés kirakatában Sós Endre: Európa drámája c., 1936-ban kiadott művét fedezte fel.³⁹ Intézkedést sürgetett.

1945 februárjában az ország újjáépítése érdekében folyó sürgés-forgás közepete a háttérben folytak a tárgyalások – többek között – egy olyan társadalmi szervezet létrehozása érdekében, amely – ebben a minőségében – szolgálná a magyar-szovjet kulturális kapcsolatokat. Születésénél ott bábáskodott a SZEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) képviselője, valamint a ’ nagyobbik testvér’, a VOKSZ (a külföldi államokkal és állampolgárokkal való kapcsolatokat koordináló szovjet kormányzati szerv, a Vseszojuznoje Obcseszto Kulturnih Szvjazev sz zagranycie nevéből). Ez a szovjet külügyminisztérium irányításával dolgozó, társadalmi nevezett szervezet 1925-ben Moszkvában alakult meg. Egyesítette (értsd: bekebelezte) mindazokat a szervezeteket, amelyek tevékenysége „bizonyos mértékig kapcsolatban állt a külfölddel”. Szerte a világban fiilálékát létesített. 1928-ban már 21-gyel működött együtt. A 2. világháború idején az antifasiszta erők egyesítésén fáradozott. Ezt követően állami vonalon a baráti országokkal, párt- és társadalmi vonalon pedig az „ellenséges” országok haladó erőivel ápolta a kulturális (vagy annak álcázott?) kapcsolatokat.

A Magyar-Szovjet Művelődési Társaság MSZMT) 1945. június 10-én tartotta alakuló közgyűlését. Elnöke az a Zilahy Lajos lett, akinek rövidesen menekülnie kellett hazájából. A munka megindult, de az együttműködő felek – és nem csak a magyarok, de a többi népi demokratikus ország képviselője sem –, nem voltak elégedettek egymással. 1947 januárjában a Magyar Köztársaság Moszkvai Nagykövetségének sajtó- és kulturális attaséja a következőket jelentette a csehszlovák kolléganőjével folytatott megbeszéléséről: *„A kulturális kapcsolatok kiépítése terén éppen olyan nehézségekkel küzdenek, mint általában valamennyien itt Moszkvában. A Voksz-szal való együttműködést nagyon nehézkesnek találja. Egy-egy ajánlat (művészek, tudósok meghívása) elintézése legalább fél évet vesz igénybe. Könyvcsere akciók nagyon gyér eredménnyel járnak, csak antikváriumokban tud régebbi kiadványokat beszerezni. Szerinte a Voksz sokkal szívesebben dolgozik a csehszlovák-szovjet művelődési társasággal. A Voksz elnöke (Deniszov ? et.) szerint viszont a MSZMT ’nem eléggé tömegszervezet és nem játssza... ugyanazt a szerepet, vagy nem mutatja a társasággal szemben ugyanazt az érdeklődést, mint a román... az együttműködés túlnyomóan esetleges és rendezetlen’...”*⁴⁰

Estlegesek és rendezetlenek, de – voltak. 1945 júliusban magyar tudós küldöttség részt vett a Szovjet Tudományos Akadémia megalapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. Hazatérve Szekfű Gyula és Szent-Györgyi Albert is méltatta az eseményt. Szekfű említést tett a VOKSZ-szal történt – könyvcsere-re vonatkozó – tárgyalásáról. Hangsúlyozta a magyar tudomány elsőrendű érdekét, hogy megismerje a szovjettudomány (sic!) eredményeit. A Magyar Tudományos Akadémia főtitkára már 1945 augusztusában kérte, hogy *„Oroszország két nagy államférfijának, Leninnek és Sztálinnak orosz nyelvű műveit küldjék meg az Aka-*

démiának. Szeretnék, ha minél előbb megjelenjenek magyar nyelven. Szekfű Gyula sürgetésére 1946 tavaszán a Küm (Külgyminisztérium – G.F.) sajtó-osztályának munkatársai folytatták a könyvcserre megindításához szükséges kiadványok beszerzését.” Ebben segítségükre volt a Történettudományi és a Magyarságtudományi Intézet. A magyar-orosz könyvcseréről júliusban (?) történt megállapodás a VKM és a VOKSZ között. A bonyolítás magyar részről az Országos Könyvtári Központ, szovjet részről pedig a Lenin Múzeum feladata volt. Természetesen ebben a munkában mindkét fél részéről az illetékes állami és társadalmi szervek is közreműködtek. Az Országos Könyvtári Központnak e téren végzett munkája 1947-ben megelénkült. 1947-ben a szovjet intézményekből 20 levelet és 19 küldeményt kaptak. Küldtek 130 levelet (közte 85 körlevelet) és 80 csomagot. A következő évben, január és szeptember 15 között 34 levelet, 687 könyvet, 302 füzetet (folyóiratot) és 20 csomagot küldtek. A Szovjetunióból kaptak 17 levelet és két füzetet. Orosz könyveket kért az 1947 őszen megnyílt Balkáni Intézet is. Filmmásolatokat kértek a szovjeteiktől magyar vezető közéleti személyiségek, tudományos kutatók. A tudományos kiadványok körének nyelvészeti és szociológiai irányú kiszélesítésében Kodály Zoltánnak is szerepe volt. Már egy 1948 novemberében zajló külgyminisztériumi megbeszélésen elvi megegyezés született egy Budapesten felállítandó szovjet tudományos könyvtár felállításáról. Ezt a résztvevők parancsoló szükségnek tartották a szovjet tapasztalatok felhasználása szempontjából. A leendő könyvtár akkor töltheti be feladatát, ha a moszkvai külképviselet „rendszeresen és igen gyorsan” képes eljuttatni a szovjet könyvpiacra megjelenő könyveket. A továbbiak részletes megtárgyalása érdekében a Küm 1949. április 12-ére értekezletre hívta meg az érdekelteket. Hat nappal később Moszkvában folytatott megbeszélést Molnár Erik nagykövet a VOKSZ elnökével egy moszkvai magyar könyvtár felállításáról. Elvi megállapodás születet és lépések történtek a legmegfelelőbb elhelyezésével kapcsolatban.⁴¹

A magyar Külgyminisztérium és a moszkvai magyar nagykövetség sem folytattott kulturális – mi tesszük hozzá, hogy számottevő – tevékenységet 1946 februárját megelőzően. A követség kulturális és sajtó előadójának összefoglalója szerint ekkor viszont bőséges „marsrutával” indult a munka, mivel a legkülönbözőbb magyar szervezetek óhajtottak minél előbb áttörni a negyedszázados elszigeteltségen. Ettől kedvező politikai hatást is reméltek. Hozzá is fogtak e széleskörű munkának. A Külgyminisztérium kezdeményezésére és irányítása mellett megkezdődött egy nagyszabású kiadvány, egy magyar-orosz bibliográfia kiadásának előkészítése. Ennek a reprezentatív kiadványnak hármas célt kellett szolgálnia: „számot adni annak a nagy kulturális kisugárzásnak kutatásáról, melyet az orosz szellemi élet kb. egy évszázadon keresztül népünkre gyakorolt. . . (egyben) kalauz lesz a jelen s a jövő magyar és szovjet orosz kutatói számára”, végül „kulturális életünk első baráti gesztusa lesz a diplomáciai kapcsolatok felvétele óta a Szovjetunió felé”. A mű 1946 júniusára el is készült. Négyszáz példányt ajándékba küldtek a szovjet félnek.⁴² A külügy támogatásával készültek el a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványaként az

Orosz-magyar kapcsolatok, valamint a Budapest újjáépült c. kötetek, amelyek bevételéből vásárolták meg a legszükségesebb orosz könyveket. Akkor, amikor a Külügyminisztérium futáirodájában „sok orosz könyv feküdt” hosszabb idő óta. Moszkvában Hidas Antal buzgalma nyomán jelentek meg kötetek a magyar írók műveiből, a magyar népzénéről és a néptáncról. Több fiatal kollégájával egyengették a magyar irodalmi élet termékeinek útját, amely elég 'göröngyösnek' bizonyult. A megjelenéshez elengedhetetlen volt a politikai korrektség és a szovjet irodalmi ízléshez való alkalmazkodás.

1949-től gyorsult és gazdagodott ez a kapcsolat, bár nem egy jel arra mutat, hogy a szovjetek bírálati, kifogásai, elégedetlensége nem voltak alaptalanok. A szemlélet, miszerint a magyarok nem tudják viszonzni a szovjetek kulturális gesztusait, még '56 után is fennállt. Ugyanakkor a szovjetek szívélyes fogadtatása jól megfért egy némely magyar művész fanyalgásával, a magyar partnerek tényszerűen bizonyítható tartózkodásával, vonakodásával. A szomszédos népi demokráciák illetékesei jóval előzékenyebbek voltak nálunk. Ilyen vonások jellemezték a magyar-szovjet kulturális kapcsolatok első éveit.⁴³

Az irodalomból⁴⁴ tudjuk, az általános tisztogatás részeként 2750 magyar, 80 német, 180 olasz és francia könyvet, valamint 230 magyar és néhány idegen nyelvű fordítást semmisítettek meg. Az igazoló eljárást a könyvszakma sem kerülhette ki. Ennek adatai és következményei, főként a szakmai nivóra gyakorolt esetleges hatása analógia segítségével sejthető, de tényszerűen nem ismert. Az utolsó békeévben működő 101 kiadó, 947 nyomda és 528 kereskedő viszonylag gyorsan talpra állt. Felszerelésük, kevés kivétellel, alkalmatlan volt a nagyüzemi termelésre. Az államosítások nyomán (1948-1952) kialakult helyzetben a döntéshozók a könyvtermelés és -terjesztés ágazatainak szétválasztását tartották indokoltnak. Ez az 1950-ben hozott döntés hibásnak bizonyult. Nem biztosította sem a tervszerűséget, sem a nyereséget. A kisebb és rokon feladatkörű kiadókat összevonták.⁴⁵ 1948-ban tizennyolc, egyenként 100-nál több dolgozót foglalkoztató nyomda működött. Egy évvel később a több mint 700 közép- és kisnyomda hasonló sorsra jutott. A papírgyártás továbbra sem fedezte a hazai szükségletet. Annak egyharmadát még 1958-ban is külföldről kellett behozni. 1949-1951-ben négy nagy könyvterjesztő vállalat juttatta el a műveket az olvasókhoz 306 könyvesbolt közreműködésével. A boltok és a kereskedők országos eloszlása is a főváros egészségtelen túlsúlyát bizonyították.⁴⁶ Az MKP kezdeményezésére 1947-ben megalakított Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság – két év alatt – 1100 helységbe juttatott el 60-70 kötetből álló gyűjteményt. A Művelődésügyi Minisztérium 1948-ban 600 vándorkönyvtárral segítette a vidéki könyvelátást, a kultúragitációt. Az 1949. évi 13. sz. törvény előírta a könyvtári és múzeumi anyagok 'leletmentés'-szerű őrzését.⁴⁷ A közkönyvtári hálózat kiépítésében (megyei, járási, községi) a központosítás érvényesült. A szakkönyvtárak „minden esetben a fenntartó intézményhez tartoztak, többnyire nem függték semmiféle könyvtári szervezettől”.⁴⁸ Ez is akadályozta a tudományosan megalapozott országos statisztika

kai adatfelvételt. Ilyen körülmények között 1951 végéig „csaknem” háromezer közművelődési könyvtár és 3900 szakszervezeti könyvgyűjtemény várta az olvasókat, a Népkönyvtári Központ ’tisztogatási mániája’ következtében kb. 8000 rangos irodalmi művel kevesebbel.⁴⁹ Több mint hat év múlva a Minisztertanács a Népművelési Minisztériumra bízta a könyvtárak szakfelügyeletét és támogatását. (Mt. 2042/13-1952. évi hat.) Ez év novemberére tűzték ki az I. Országos Könyvtárügyi Kongresszust. Megnyitásáig – kapkodva – állították össze az országos helyzetről szóló statisztikai felmérést. Ennek során nem szolgáltatott adatot az MDP, az iskolák, az egyházak, a fegyveres testületek és a magánosok. Nincs módunk arra, hogy ennek és a következő két országos adatfelvételnek a hivatkozott művekben fellelhető számos adatát és táblázatát idézzük.⁵⁰ Ehelyett egy 1953 május 6-án kelt Könyvtárak fejlődése 1949 óta c. összeállítás számadatait soroljuk fel. 1949 decemberéig létesítettek 10 központi könyvtárat. Ezek 471 falusit szerveztek. Könyvállományuk 71 500, olvasóik száma: kb. 13 000. 1952 januárjában volt 32 körzeti, 54 városi és 2847 falusi könyvtár. Állományuk „közel” 1 400 000. Ebből csak falusi 889 900. Az olvasók száma 210 600. A könyvforgalom 340 200 kötet. 1953 januárjában 19 megyei, 48 járási, 15 városi, több mint 3000 falusi könyvtár működött. Olvasóik száma kb. 300 000, forgalmuk 783 700 kötet volt. Nem szabad hallgatnunk arról sem, hogy a növekvő számú könyvtárakban nem elhanyagolható mennyiségű „ömlesztett” anyag is az állomány része volt. Miskolcon pl. 80-85 ezer kötet hatezer polcon, a „többi össze-vissza zsúfolva, egészségtelen körülmények között”. Mintegy „másfélezer könyvről és folyóiratról” volt szó. Ezek megmentésükre vártak.

Az 1953. november 16-i állapot szerint a falvakban 46 függetlenített könyvtáros dolgozott, a járásokban 237, a megyékben pedig 165. A falusi könyvtárakban 3600 társadalmi munkás működött közre. A megyei és a járási osztályokon nem dolgozott függetlenített könyvtári munkatárs.⁵¹ Nyolc év erőfeszítései, a pusztításokkal, rossz helyzetmegítéléssel, átszervezésekkel és komoly anyagi áldozatokkal eddig jutott el a népi demokratikus kormányzat. Ezeket sem le-, sem túlbecsülni nem szabad. A fő célok: a lakosság, elsősorban a fizikai dolgozók (munkások, parasztok) műveltségének emelése, a ’haladó’, elsősorban a szovjet, népi demokratikus és ’haladó’ nyugati szerzők, valamint az új magyar irodalom alkotásainak terjesztése, hozzáférhetőségének biztosítása elsősorban a közkönyvtári hálózat útján, és a ’szennyirodalom’ (ponyva, reakciós nyugati és magyar) száműzése komoly lépésekkel haladt előre. A közkönyvtárak és a magángyűjtemények aránya – ha lassan is –, de a kívánt irányba módosult. A népművelési hálózat (kultúrotthonoktól az úttörőházakon át a hangversenytermekig) fejlesztésének tervei is a nagyipari központok, az új „szocialista” városok reprezentatív intézményekkel való ellátását írták elő.⁵² Mindezek a tervek, erőfeszítések Budapest egészségtelen túlsúlyát alig érintették. Budapesten 1951-ben 1922 könyvtár működött 2 012 900 kötettel, csaknem annyival, mint a vidéken összesen!⁵³ 1954 végére „csaknem teljes egészében kiépült az állami tömegkönyvtári hálózat”. Ezzel együtt a költségvetési támogatás 1954-1955. évi jelentős csökkené-

se miatt egy sor probléma került felszínre. Kiderült, hogy másfél millió állampolgár nélkülözi a könyvtárat, 30 járásnak még nincs könyvtára. Az 1954-ben létesített falusi könyvtárak semmiféle pénzügyi fedezetet nem kaptak. A több mint kétezer falusi könyvtárnak „még mindig nincs szekrénye”. Az állami támogatásból egy népkönyvtárra 344 forint jutott, ami évente kb. 13-14 könyv beszerzését tette lehetővé. A helyzet javítása érdekében 1956-ra „legalább 4 millió forinttal emelni kellene a népkönyvtárak könyvvásárlási keretét”. Az Országos Tervhivatal Könyvtár Bizottsága elutasította a társadalmi munkában dolgozó könyvtárosok minimális pénzbeli elismerését. A közkönyvtárak fejlődésének mutatós íve tehát 1954-1955-ben megtört.

Talán még pontosabbá válik az országos helyzet, ha felmutatjuk azt a néhány adatot is, amely az eddig említett összegzésekből, elemzésekből valamilyen oknál fogva kimaradt. Kezdjük az általános és középiskolákkal. 1953 júliusából két dokumentum is rendelkezésünkre áll. Mindkettőt a Közoktatási Minisztériumban készítették. A kb. 6000 általános iskolai és 300 középiskolai könyvtár fejlesztésére a KM költségvetéséből fordított összegek 1949 és 1953 között a következőképpen alakultak. Az általános iskolák tanári és ifjúsági könyvtárait 1949-ben 700 000, 1953-ban 2 340 000 forintot, a középiskolákéra ugyanebben a két évben 200 000, ill. 961 000 forintot költöttek. 1954-re a kettőnek „hozzávetőlegesen” 6 500 000 Ft-ot irányzott elő. Számításaik szerint évi 10 millió forintba kerülne, ha a nagyobb iskolák jelentős könyvtárainak függetlenített könyvtárost biztosítanának. Úgy döntöttek, hogy a könyvtárfejlesztésre szánt hitelösszeg 70%-áért központilag biztosítanak könyveket, a 30%-ot pedig a megyei tanácsokon keresztül az iskoláknak adják le. Ugyanakkor elrendelik az „elavult” könyvtárak selejtezését.⁵⁴ Arra, hogy a Kollégium határozata milyen eredménnyel járt, egy 1955. július 30-án kelt Vázlat az Iskolai könyvtárak második Ötéves Tervéhez c. anyagban szereplő megállapítás adja meg a választ. Idézzük: „Az iskolai könyvtárak helyzete még ma sem kielégítő annak ellenére, hogy 1953 óta az illetékes szervek (Könyvtárügyi Tanács) és az ennek jelentése alapján az Oktatási és a Népművelési Minisztérium által szervezett felülvizsgáló brigád, majd 1954 januárjában az OM Kollégiuma ezzel a problémával ismételten foglalkozott.”⁵⁵

A közkönyvtári fejlesztés irányítói „az iskolás-korúak nevelése leghatékonyabb eszközének az ifjúsági könyvtárakat” tekintették. Az országban eddig összesen 47 községben helyezték el a gyermek-olvasószolgálatot önálló helyiségben. Legalább 172-ben kellene már önállónak lenni. Szomorú a kép. A 19 megyei könyvtár közül csak 10 biztosított önálló helyiséget, négy közös az úttörőházzal. Ezek közül – a hazai viszonyok között –, pillanatnyilag megfelelő helyisége 5 gyermekkönyvtári részlegnek van: Békéscsabán, Egerben, Miskolcon, Pécsen. Önálló gyermekkönyvtár Budapesten 27, vidéken 28 működik. Ebből pedagógiai Budapesten 3, vidéken 5, holott ezek léte és működése alapkövetelmény lenne. Állományuk elégtelen. Vita folyt arról, hogy a közművelődési könyvtárakat milyen nagyságú településeken indokolt az iskolákban elhelyezni. Szóba kerültek a növekedő számú művelődési házak, ám az

igazi megoldásnak az iskolai könyvtárak fejlesztése látszott. Erre viszont csak a 60-as évek közepére kerülhetett sor – jó esetben. A feladat viszont sürgető volt: a gyerekeknek „legjobb esetben csak a 25%-a olvasott” a tankönyveken kívül mást is. Átmeneti megoldások között került szóba „legalább egy külön pult”, jobb esetben egy gyermek- és ifjúsági részleg a 3000 főt meghaladó helységek könyvtárában. Ezek szolgálnák az 1 588 106 öt és tizennégy évesek igényeit. Az olvasók több mint fele – egy 1952 májusi adat szerint – tanuló volt.⁵⁶

Jobb volt-e a helyzet az OM felügyelete alá tartozó egyetemi könyvtárakban? Cél volt pl. a debreceni egyetem esetében a szocialista tudományos könyvtár eszményének megközelítése. Az elért eredmények – legalábbis a minisztérium értékelése szerint –, jelentősek. A használt művek száma pl. 194%-kal, az olvasók száma 245%-kal emelkedett. Az egyetemek könyvtárai „erőteljes tényezői... a kibontakozó kultúrforradalomnak...”. Ugyanakkor „az egyetemek erőteljes fejlesztésének éveiben a könyvtárak ennek megfelelő ütemben való fejlesztése elmaradt”. A második Ötéves Tervnek tehát elsősorban e munkaterület „lényeges megerősítését” kell szolgálnia. A könyvtárak állományának legfontosabb része „lerongyolt állapotban van”. Ez tovább így nem mehet!⁵⁷

A tudományos és szakkönyvtárak 1954-es adatai sem adtak okot a megelégedésre. A KSH adatai közül néhány – olvasható a Könyvtári és Ismeretterjesztési Főosztály 1954. május 15-i Jelentésében –, „komoly figyelmet érdemel”. A számba vett 1052 könyvtár közül csak 342-ben dolgozik főfoglalkozású szakember, 1601 fő. Az összállomány 23 129 000 kötet. Ennek több mint a fele könyv. 1953-ban több mint 40 000 olvasó kb. 6 300 000 kötetet kölcsönzött. Az 1953. évi költségvetés 98,5%-át felhasználták. Viszont „feltűnően alacsony az állomány 1953. évi gyarapodása, csupán 6,9%, szemben a szovjet könyvtárak évi 10-15-20%-os fejlesztésével”. Ez a költségvetés alacsony tételeire vezethető vissza.⁵⁸

1953 márciusában, nyolc évvel a háború befejezése után került sor az egyházi könyvtárak anyagának számbavételére. Sorsuk alakulásának, könyvállományuk értékének, hasznosulásának, ill. annak elmaradásának bemutatása külön tanulmányt érdemelne. Sajnos, a ránk maradt összegzés⁵⁹ csak 'kilóra', azaz, nem egy esetben hozzávetőleges darabszámra sorolja fel az egyes egyházak, ezen belül pedig az egyes könyvtárak anyagát. Ezt sem hiánytalanul, mert pl. a kalocsai érseki könyvtár ÁVH- (Államvédelmi Hatóság-)pecsét alatt állt, a budapesti rabbiképző anyaga nem volt „felmérve” (? GF), a görögkeleti, a görögkeleti szerb és a metodista egyház könyvanyagát pedig nem tüntették fel, nem tudni, hogy miért. A könyvállomány nagyságrendjét néhány adattal jelezzük. Esztergom: 150 000, 75 000, 15 000. Pannonhalma kb. 280 000. Debrecen 400 000, Budapest Ráday Könyvtár 90 000. Ide sorolhatjuk az államosított egyházi iskolák könyvtárait is, amelyek állománya nagy részét az adott iskolában tanító szerzetes tanárok iskolára hagyott kötetei alkották. Ennek a hatalmas, értékes könyvanyagának a hasznosítása a 'kulturális forradalomban' elmaradt. Maradinak, reakciónak, tudományellenesnek minősült. Hi-

ányát a '40-es, '50-es években egyetemet végzettek megszenvedték, s csak évtizedek múltán tudták pótolni e kulturális-tudományos 'fekete lyukakat'.

A hiány tovább gyűrűzött... Tovább, mert 'fejétől búzlott a hal' – ezúttal is. A Népművelési Minisztériumnak volt ugyanis a minisztériumok és főhatóságok közül a legszegényesebb és legelhanyagoltabb könyvtára, mintegy 17 000 kötet. Ebből 1956-ban csak 12 580 kötet volt leltározva. Ezeket 208 méternyi polcon helyezték el. „*Állapota méltatlan az egész magyar művelődést, ezen belül a magyar könyvtárügyet irányító Népművelési Minisztériumhoz.*” A Minisztertanács (1.018/1956/III.a. hat.) úgy döntött, hogy „ki kell fejleszteni egy megfelelő könyvtárat”.⁶⁰

Kérdés: kik és hogyan ellenőrizték ezt az egyre növekvő számú kéziratot/könyvet, milyen eszközökkel igyekeztek befolyásolni 'fogyasztóikat' a 'kultúrforradalom' képviselői, fent és lent. A következőkben erről lesz szó. Kovács Máté ír a 'Horthy-rendszer' idején alkalmazott cenzúráról, de az 1945 utániról hallgat. Pedig, érthetően, mind a koalíciós években, mind pedig a fordulat (1947-1948) után a kulturális élet, benne a könyvtermelés és -terjesztés egésze sokirányú és sokoldalú, szakmainak és etikainak álcázott, nem egy területen nyersen megnyilvánuló formában működött. Ezt a kontrollt egyrészt a Magyarország által elfogadott nemzetközi megállapodások (ideiglenes fegyverszüneti szerződés, békeszerződés, szovjet-magyar megállapodások stb.), másrészt a kizárólagos hatalomért, majd annak megszilárdításáért folyó belpolitikai küzdelmek követelték meg. A Minisztertanács sajtóosztálya, a kérészéleltű Tájékoztatási Minisztérium, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Belügy- és az Igazságügy Minisztérium, majd a Népművelési Minisztérium, a Politikai Rendőrség, a közigazgatás és a demokratikus pártok (1948 után a MDP), a 'demokratikus' társadalmi szervezetek (Partizán Szövetség, Magyar-Szovjet Baráti Társaság, MNDSz, MINSz, úttörőszövetség stb.) és az egész országot behálózó alapszervezeteik, növekvő számú tagságuk, végül az olvasók egyre népesebb tábora (levelezés és lakossági bejelentés formájában) gyakorolta kéretlenül is a nyomtatott kultúrtermékek ellenőrzését, 1944 és 1947 között pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szervei végezték ezt a munkát, megkövetelve és felhasználva a magyar együttműködést. A feladat értelmezése e téren sem volt egységes, a működés harmonikus és 'hézagmentes'. A könyvkiadás és -terjesztés teljességének egységes, központi szakmai és politikai irányítása és ellenőrzése a tárgyalt időszakban jámbor óhaj maradt. 1949-től viszont történtek részeredményeket hozó lépések. Ekkor a rendszer bukásáig a Budapesti Népkönyvtári Központ létrehozását szorgalmazták.⁶¹ 1950-ben a Népművelési Minisztérium Könyvkiadó Főosztálya, 1953-ban a Kiadói Tanács, 1954-től pedig a Kiadói Főigazgatóság igyekezett betölteni ezt a feladatkört. Az „éberség” képviselőinek buzgalommal párosult műveletlensége még Gerő Ernőt is elképesztette. 1950 márciusában juttatták el hozzá a Könyvtári Dokumentációs Központ egyik kiadványát, amely az új külföldi művek jegyzékét tartalmazta. Gerő Ernő, átlapozva a kiadványt, a következőket írta Nemes Dezsőnek, aki ekkor a Népművelési Minisztérium politikai osztályát vezette: „*Nálunk gyakran kompromittálják az 'éberséget'. Példa er-*

re a 'bizalmas' könyvjegyzék, amelyben többek között Marx Tökéje, Balzac, Goethe, Moliere, Voltaire, Rousseau stb. szerepelnek egyéb, esetleg valóban bizalmas anyagok mellett. Meg kell szüntetni ezt az éberségi komédiát."⁶² 1950-ben ez még váratott magára.

A 'komédia' a totálisnak mutatózó kommunista diktatúra legkeményebb éveiben (1949-1952) is komikus és tragikus elemek vegyületéből állt. Lássunk néhány adatot a nyomdák könyvanyagának 1950-ben végrehajtott felülvizsgálata során készített Feljegyzésekből, amelyek felsorolták a megsemmisítendő könyvek jegyzékét többnyire rövid indoklással, olykor említve a meghagyandó műveket is. A Bethania Nyomda anyagából megsemmisítendő pl. Koczogh Ákos: Gyakorlati keresztyén nevelés. 1937. 63 o. A kötet „felosztott egyesület” kiadványa. Dr. Brengle Sámuel: A megszentelődéshez vezető út. 1948. 48 o. két példány. „Megalkuvó, alázatosságra tanító írás.” Oertzen Mária: Bízom Benned Uram Jézus. 1947. 16 o. 1 példány. „A gazdagok jótékonyágán keresztül jön meg a jólét.” Andrae Hedvig: Fényesre tisztított lámpások 1947. 52 o. 1 példány. „Gyermekeknek szóló hamis elbeszélések.” Függőben lévők: Karácsony Sándor öt könyve! A Korda Nyomda anyagából megsemmisítendő pl. dr. Walter János 1947-ben megjelent kötete, amely a 262. oldalon a „királyok jószívűségét méltatja.” Dr. Czapik Gyula: Gyermek lelkipyakorlatok. 1941. 185 o. 6 példány. „A gyermek nevelésére káros hatással van. A pokollal fenyeget, ha bűnt követ el.” Mária Kongregáció vezetése. 13 példány. „Szervezési lehetőséget nyújt az ifjúság körében.”⁶³

A 'klerikális reakció' a rendszer fő ellenségei közé tartozott, ám az 'éberség' képviselői annak igyekeztek feltüntetni a népi írókat és műveiket is. Veres Péter panasolta ezt Rákosinak 1951 májusában. Könyveiket nem lelteni a népkönyvtárakban. A 'vezér' tájékoztatást kért Nemes Dezsőtől. Az ő válaszából tudjuk, hogy 1949 őszén „egy bizottság vette át az Országos Könyvtári Központtól, ill. a VKM-től a könyvállományt. Az átadott anyag egy részét ez a bizottság zároltatta és rendelte el annak lektorálását. Ezt a munkát az Írószövetség lektorátusa végezte Földeák elvtárs megbízása alapján a múlt évben”. Nemes végül adatokkal bizonyította: Veres Péter panasza alaptalan.⁶⁴ A személyek és műveik megítélése a döntésre hivatottak körében sem volt egységes. Aki nemkívánatos volt pl. Hegyi Gyula szerint, azt Péter Gábor, Farkas Mihály használhatónak tartotta. A versengés, a hatalom fitogtatása megannyi rést képezett a szavakban egységes fellépést hangoztató rendszeren.⁶⁵ Ez ad magyarázatot – többek között – arra, hogy 1950-ben a győri, a szegedi és a debreceni államügyészség által elfogadott sajtótermékek közül a Népművelési Minisztérium sajtóosztályának egyet sem mutattak be, tehát nem engedélyezték. Valamennyi püspöki körlevél is engedély nélkül jelent meg.⁶⁶

Ugyanakkor számtalan 'kis hal' fennakadt a 'hálón'. Például a műalkotások kiadásával foglalkozó Nemzeti Vállalat 1950-ben kínai forradalmi fametszetekből összeállított kötetet kívánt megjelentetni. Ennek képszövegébe „botrányos politikai és értelmi hibák” kerültek. A szántás helyett aratás, a nagykorú helyett kalász, a hős

helyett gazdag, az élmunkás helyett partizán, a földművelési helyett történelmi stb. De még ennél is botrányosabb – olvasható a jelentésben –, hogy politikai bűntény „álladékát” (sic!) kimerítő fordítási hibák is előfordultak, mint pl. „az egyesült népek kezét adnak egymásnak” szöveg helyett „az Egyesült Államok kezét fognak...” stb. A fordítást cseh nyelvből készítették bűnös gondatlansággal olyan személlyel, aki a nyelvet legfeljebb csak töri, és a fordítás ellenőrzését elmulasztotta... ő maga sem végezte el... (bár) három hónap állt a rendelkezésére. Ha a prágai ORBIS magyar lektorátusának ébersége... ki nem küszöböli, (a fametszet gyűjtemény) a hibás szöveggel jelenik meg, „legjobb esetben a zúzdába kerül az egész”. Ha árusítják, súlyos politikai kár keletkezett volna. Nem keletkezett. Miként abból sem, hogy a Béke és Szabadság bélyegei kiállítás anyagába egy kínai Kuomintang-bélyeg is belekerült. A rendezők szerencsétlenségére a hazánkban turnézó Kínai Művészegyüttes programjába – kedves vendéglátói gesztusként – ennek a kiállításnak a megtekintése is szerepelt. Ők vették észre és jelezték a ballépést. Természetesen azonnal vizsgálat indult, amely megállapította „sem kárt okozó szándék, sem gondatlanság nem történt”. A bélyegprogram keretében kapták kínai felirattal.⁶⁷ Sokkal nagyobb veszélyt jelentettek elkövetőikre nézve azok a hibák, amelyek J. V. Sztálinról jelentős példányszámban kerültek a könyvpiacra, különösen 1949 decemberében, a diktátor születésnapjának előkészületei idején. Az ünnepségeket szervező Sztálin Bizottság még javában dolgozott, amikor Illés Béla Sztálin és a dolgozó parasztság c. írásának kiadásával kapcsolatban „súlyos mulasztás” történt, amit a NM Ellenőrzési Osztályának munkatársai fedeztek fel december 13-án 11 óra 30 perckor. A gyanúsított K. Miklós, a Népművelési Főosztály munkatársa volt. Az 'éberség' ezúttal megakadályozta, hogy az inkriminált mű, a Szabad Föld Téli Esték broszúra-sorozatának tagjaként félrevezesse a dolgozó parasztság százazereit.⁶⁸ 1953 februárjában a Sztálini gondoskodás a nép jólétéről c. alkotás magyarországi kiadásával kapcsolatban merült fel a szabotázs gyanúja. A mű kiadásának előkészítése során a Népszava Kiadó két munkatársa bizonyult vétkesnek. Ugyanis, a szokástól eltérően, nem adták le a nyomdának a fordítás alapjául szolgáló eredeti példányt, hanem kézzel írták le az orosz címet, (így) az 'o blage' szót a nyomdász – aki nem tudott oroszul –, 'oblatyé'-nak szedte. A botrány elkerülése érdekében a boltokba kiszállított hibás példányokat összegyűjtették és a helyes szöveggel látták el. A vizsgálat alkalmával a fő 'bűnös' azzal védekezett: a hibát észrevette, de nem intézkedett. Gondolta, sajtóhibaként kezelik, vagy talán nem is veszik észre. Tévedett.⁶⁹

Nem csak a nemzetközi és a hazai forradalmi munkásmozgalom nagy alakjaitól származó művek kiadása (Marxtól Mao Ce-tungig, Lenintől Sztálinig) rejtett magában számos lehetőséget és veszélyt. Lehetőséget az 'ellenségnek', veszélyt a szövegek gondozóinak a gépiróktól a szedőkhig, az óvodások és az iskolások részére készülő könyvek kiadása is. Példa erre az Ispiláng c. óvodai gyermekdal-gyűjtemény. Alkotója egy ének szakfelügyelő volt. Ő – olvasható a kötet egyik bírálatában –, „romboló munkát végez akkor, amikor a polgári behatás alatt elburjánzott német óvo-

dai tandalokat újra felszínre hozza, mégpedig olyan szövegekkel, mint pl. Rákosi Dunapentelén, vagy Béke, béke kell nekünk”. Egyöntetű megítélését az nehezítette, hogy az „anyag az élenjáró szovjet eredményekre épült, sőt, nagyobb részét a szovjet zene és vers alkotta”. Mit lehetett tenni? Az Ispiláng mint ’német-szovjet’ kompiláció terméke, újabb lektorok kezébe került.⁷⁰ Az általános iskolásokat az Állattan tankönyv egyik hibája veszélyeztette. 1952 márciusában, az erről készült jelentés összegezte ennek mibenlétét, így: „A 44. számú Állattan könyv 105. oldalán szerepel a Kígyók fejezetének vipérákra vonatkozó része. Itt van szó a rákosi vipéráról. Ezzel kapcsolatban az a megállapításunk, hogy már az 1927-ben kiadott Magyarország állatvilágáról szóló könyvben is van már ilyen elnevezésű vipera. Sőt, egy 1929-ben középiskolai könyvben is megtalálható. Megkérdeztünk egy pár biológus szakembert, akiknek az a véleménye, hogy még ma is előfordul a Budapest melletti rákosi rétbén. A hibát abban látjuk – vonták le a végső következtetést a bírálók –, hogy a könyvbe beírt rész apolitikusan van felvetve.”⁷¹ Ilyen, és ezekhez hasonló hibák – érdemes lenne ezeket kötetbe gyűjteni –, nap mint nap előfordultak nem csak a könyvtermelésben, hanem a kulturális élet minden területén. Ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy a 1955. november 1-jei dátummal elkészült egy minisztertanácsi előterjesztés a „könyvtárügy szabályozására”. Készítői hangsúlyozták: a hazai könyvtárügy nem elég szervezett. Van – a párt és a fegyveres testületek könyvtárait nem számítva – kb. 18 ezer működő könyvtár. Ezek közül 14 000-et húsz különböző főhatóság felügyeli. A maradékot az akadémia, a tanácsok és a Népművelési Minisztérium. Egyes szakszervezetekhez közel 7000 könyvtár tartozik. A többi hétezer – köztük az igen elmaradott kb. 6000 iskolai könyvtár felügyelete és támogatása – a minisztertanácsi határozat után is megoldatlan maradt. A Népművelési Minisztérium kísérletet tett az egész hálózat egységes felügyelet alá vonására: eredménytelenül. Az egységes szakmai irányításra elemi szükséglet. A Minisztertanács – javasolja az előterjesztés –, ilyen értelemben határozzon.⁷² A javaslat elkészült. 1955 végén a rendszer vezetését jóval fenyegetőbb problémák megoldása foglalkoztatta.

A következőkben áttekintjük, hogy miként alakult a kiadásra kerülő könyvek jellegük szerinti és nemzetiségi aránya, kik s milyen hatások, megfontolások alapján változtattak ezen, hogyan érvényesült a szovjet befolyás és a kommunista politikai pártstratégia, milyen eszközökkel és módszerekkel igyekezett gyökeresen megváltoztatni a kulturális kormányzat az olvasók számát és szociális összetételét a munkás- és paraszttömegek javára.

Természetesen, e korszak ismert változásai kül- és belpolitikai vonatkozásban egyaránt kihatottak e területre is. A háborút követő évek szovjet-magyar kapcsolatát a fenntartás, a gyanakvás, a kényszerűség, a fensőbbség és a szolgálalkúság, a reménykedés, valamint az aggodalom elegye jellemezte. Gesztusok történtek a kulturális kapcsolatok hivatalos felvétele és építésének megindítása terén. Az első ünnepi könyvnapok alkalmából (1945. július 12-13-14.) a magyar baloldal vezetői, a népi

írók, a magyar klasszikusok művei mellett szovjet szerzők alkotásai is megjelentek.⁷³ Az első jelentős közönségsikeret Makarenko Új ember kovácsa c. műve aratta. A magyar sajtó, elsősorban a baloldali pártoké, hosszan méltatta e műveket. A békeszerződés aláírását követően már sor kerülhetett a tudományos akadémiák közötti viszony rendezésére is. A Szovjet Tudományos Akadémia – ennek jegyében – felajánlotta kiadványait a Magyar Tudományos Akadémiának, valamint „értékes könyvadományt küldött”. A jugoszláv állam pedig „gazdag és értékes könyvtárat” adományozott a Magyar-Jugoszláv Társaságnak.⁷⁴ Az állami ünnepek (április 4., augusztus 20.), a szovjet és a magyar vezető politikusok (Sztálin, Rákosi) születésnapjai, a barátság, a szovjet könyv ünnepe, a pártkongresszusok, a könyvhetek, kiállítások alkalmat nyújtottak a könyvek kölcsönös bemutatására, árusítására, a velük kapcsolatos egyre szélesebb körű, mondhatni, nemzetközi méretű hírverésre, üzletkötésre, kölcsönös kiadási és terjesztési megállapodások kötésére. Ezek közül is messze kiemelkedett I. V. Sztálin generalisszimusz 1949. évi születésnapja, amelynek megünneplését külön bizottság készítette elő. Zeneszerzők, szobrászok, festők, költők, írók, zene- és énekkarok feszült lélekkel dolgoztak alkotásaikon a Népművelési Minisztérium vezető pártkollégiumának politikai és szakmai irányítása, ellenőrzése mellett. Az alkalmi irodalmi alkotásoknak, kantátáknak, tömegdaloknak nem volt se szeri, se száma.⁷⁵

Az alkotásoknak a Vezér, a magyar nép 'Nagy Barátja' dicsőítésén túl szolgálnia kellett a kozmopolitizmus, a nacionalizmus, a militarizmus, a klerikalizmus elleni harcot. A szovjet könyvek minél nagyobb számú kiadására/terjesztésére irányuló baloldali erőfeszítések 1947/1948-ra a kritikátlanúság zsákutcájába futottak. A propaganda „egyre inkább azt emelte ki”, hogy a megjelenő könyvek szovjet alkotások. A kiadók tudták, hogy minden szovjet mű hamarosan elfogy. Ezért „nyakra-főre” adták ki azokat, átlag 5000-10 000 példányban, pedig a terjesztésük alacsony színvonalú, tervszerűtlen volt. Nagy az anarchia, nem a legjobb művek kerülnek a dolgozók kezébe – állapították meg az illetékesek 1949 novemberében. Bár ilyen módon is sikerült áttörést elérni a szovjet könyvek kiadásának magyarországi frontján, az új rendszer bevezetése nem várhatott tovább. Ennek értelmében minden kiadó köteles volt a Népművelési Minisztérium Irodalmi Főosztályának a lektorált, de még le nem kötött szovjet műveket bemutatni. A közlésre alkalmasnak ítéleteket elosztják a kiadók között. Vitás esetekben a párt dönt. Erről a szisztémáról tájékoztatták a szovjet szerveket.⁷⁶ 1951-ben a Szaktanács határozott a követendő műfaji arányokról. Eszerint szépirodalmi művek képezzék a kiadott alkotások 60%-át, ideológiai és ismeretterjesztők 30%-át, 10% pedig szakkönyv legyen.⁷⁷

A Horizont Kiadót érte a megtiszteltetés, hogy a 'felszabadulás' ötödik évfordulójára készül irodalmi alkotásokat gondozza. Az előkészületekről készült feljegyzésből tudjuk, hogy ezeknek a kiadványoknak az a célja, hogy „népszerűsítsék a felszabadító Szovjetuniót, bemutassák azt a segítséget, amit közvetlen és közvetett formában népi demokráciánk a Szovjetuniótól kapott”. Készül verses antoló-

gia, felszabadulási emlékalbum, A mai Magyarország c. kötet kilenc ív terjedelemben, négy idegen nyelven. Kiadják Goncsár Zászlóvivők c. regényét. Zelk elvtárs a gyermekeknek ír a felszabadulásról, amit 10 000-15 000 példányban nyomnak ki. A könyvhéten jelenik meg Lenin-Sztálin az ifjúságról c. kötet, Rákosi Mátyás Válogatott beszédei, Fehér Klára Az első hét története c. könyve, összesen 260 000 kötet. A szovjet-magyar kulturális egyezmények értelmében delegációk tanulmányozták a példakép könyvtermelési/elosztási, hasznosítási gyakorlatát, röviden és leegyszerűsítve: a szovjet könyvtárak helyzetét, gyakorlatát. Az 1952 őszen hazatért háromtagú könyvtáros küldöttség beszámolt arról a mérhetetlen nagyságú fejlődésről, amely a cári rendszer bukása óta bekövetkezett a könyvtárügy területén is. A cári idők 3 millió könyvéhez képest a Szovjetunió állampolgárai ma már 500 millió kötetből szerezhetik meg a tudást. A Központi Gyermekkönyvtár 105 000 kötetet várja a fiatalokat, akiket 22 könyvtáros és egyéb alkalmazott szolgál ki. A könyvtárak látogatása ingyenes.⁷⁸ Nem csak a könyvtárosok, de a szovjet és a magyar kiadók is széleskörű kapcsolatot építettek ki egymás között.⁷⁹ A könyvtermelés és -elosztás szovjet gyakorlatáról, a tervlembontásos rendszer gazdaságos alkalmazásáról, a ráfordítások és az anyagi hasznon, netán ráfizetés arányairól és mértékéről hallgattak a beszámolók, miként e téma hazai irodalma is. Pedig a politikai-kultúrpolitikai célok következetes érvényesítése nem volt lehetséges a tervgazdaság sikerei nélkül. Az állami költségvetést nem illett összetéveszteni a mesebeli „bőség szarujával”, amiből bármikor bármilyen címen, bármilyen mennyiségű összeget fel lehet használni. Az 1949-ben elfogadott első 5 éves népgazdasági terv „igen feszített” volt. 1951-ben még ezt is megemelték. Ebben az évben a papírhiány általánossá vált. A MDP gyermekszervezetének sajtója is csak nehezen, és gyenge minőségű papírt kapott. Ugyanakkor a Grósz-perről készített brosúrákat tízezer példányban nyomták ki és „feltétlenül” 6 forintért kellett piacra dobni. Karl Marx Tőke c. művét 4000 példányban bibliapapíron adták ki. Aktuális tömegagitációra, reprezentációra tehát mindig került papír és pénz.⁸⁰ Ezeket a nagy példányszámban kiadott írásokat, kevés kivétellel, csak a pártoktatásban, politikai továbbképzéseken, egyetemeken, elsősorban a bölcsészkarokon használták kötelező olvasmányként. A probléma oka a központi tervutasításos rendszer volt, amely alig, vagy egyáltalán nem vette figyelembe a vásárlóképes kereslet (olvasók, tanulók) igényeit. A tervezési osztályok „túl merészen” dolgozták ki a tervszámokat. Ebből adódott, hogy az általános iskolai tankönyvekből 349 000 példány maradt gazdátlanul. Raktárban porosodott ezek 22%-a. A tantervek változásai, a neveléstudomány éppen legkorszerűbbnek ítélt szerzői által írt művek megjelenése is (szovjet pedagógiai művek) gátolta a tervszerűséget. A zúzdák könnyen teljesítették terveiket, a felelősök pedig „köddé váltak”.⁸¹ Az egyetemi és főiskolai jegyzetknél hasonló volt a helyzet. Sok jegyzetnek még az 50%-át sem vásárolták meg a hallgatók. Ezért selejtezték és zúzdába küldték a megmaradt jegyzetek 20-25 %-át. A felelősöknek itt is „bottal üthették a nyomát”.⁸² Ez a felelőtlen ’tervszerű pocskolás’, a könyvek, főleg az ifjúsági művek árának jelentős emelkedése (17%) változást köve-

telt. A Népművelési Minisztérium Üzemgazdasági és Tervfőosztályának Üzemgazdasági Osztálya már 1952 augusztusában Feljegyzést készített a miniszternek a könyvpiacra jelentkező áremelkedés mértékéről, a könyvkiadás átalakításának pénzügyi kihatásairól. Fejtegetésüket a következő mondattal zárták: „*Ha az átszervezést végre akarjuk hajtani, és ugyanakkor a könyvtárak ilyen mértékű emelését el akarjuk kerülni, kevesebb művet nagyobb példányszámban kellene tervezni, kiadni.*”⁸³

Ennek a követelménynek is eleget próbált tenni az 1953-ban felállított Kiadói Tanács, amelynek fő feladata a kiadói tervek összehangolása és a helyes arányok kialakításának biztosítása volt. Utóda 1954-től a Kiadói Főigazgatóság lett. Ebben az évben indult 'hódító útjára' az Olcsó Könyvtár-sorozat, amely a világ- és a magyar irodalom javát juttatta el százazrekhez szerény kivitelben, de olcsón. Az 1955-ben indult Magyar Századok-sorozat és más kiadványok a külső szemlélő elől elfedték a továbbra is meglévő bajokat.

A könyvkiadás 1954. és 1955. évi feladatairól szóló összegzésben olvasható: „*Az elmúlt két év alatt a szektás hibák felszámolásával alakultak ki az új arányok. Első helyre került a szépirodalom, másodikra pedig az ifjúsági és a klasszikus irodalom. Ez a döntés politikai kérdés volt, nem a kereskedelmi érdekek kielégítésének szolgálatába állt. Ezek alapvető revíziójára – hangsúlyozták az összegzés szerzői –, nincs szükség. A szovjet művek kiadásának szorgalmazása helyes volt. Ezekből a továbbiakban kevesebbet, de jobbat kell az olvasókhoz juttatni.*”⁸⁴

A mából visszatekintve meghökkentően magas példányszámban kiadott kötetek nem lebecsülendő részére nem volt piaci kereslet, ezeket a műveket nem igényelték az olvasók. A kiadók raktáraiban tetemes mennyiségű kiadvány halmozódott fel. Ezekről igyekeztek megszabadulni pl. a 'típus-könyvcsomagokkal'. 1954 októberében kapták meg a könyvtárak ezeket az összeállításokat. A címzettek panasztették: a küldeményben kevés található a magyar és a világirodalom klasszikusaitól való művekből. Shakespeare pl. nincs, ugyanakkor vannak XVI. századi kiadványok. Száz kötetből álló 'típus könyvtár' állítottak össze az iparitanuló intézetek (MTH) részére. A százból 79 szovjet szerző alkotása volt, a hét magyar szerző között pedig olyan 'írók' szerepeltek, mint pl. Ilku Pál, Vass Zoltán, Balázs Anna. Pedig az uralkodó osztály utánpótlásának tagjai – többnyire – szerették a könyveket, szerettek olvasni, főleg az őszi-téli hónapokban. A növendékek 70%-a rendszeresen olvasott. Az intézeti könyvtárakban viszont aránytalanul sok volt a 'komoly' marxista kötet és az olyan politikai brosúra, amelyeket a 14-16 éves tanulók nem értettek, s ezért ezeket nem is olvasták. Sok helyen Popov Acél és salak c. könyve 50-60 példányban is porosodott, amit viszont szeretnének olvasni, az nincs! – panasztették. A „salak” csökkentése, az olvasói igények alapján történő könyvelosztás, az ún. 'helyes arányok' kialakítása lassan történt.⁸⁵ A vártnál, a kívánatosnál sokkal lassabban.

1955-ig a Knizsnaja Paláta adatai szerint eddig huszonnyolc nyelven adtak ki magyar szépirodalmi műveket, nem egyszer 100 000-150 000 példányban, s ez a szám

évről évre nő. A megjelenéssel, a kiadással kapcsolatos vitás kérdésekben Hidas Antal döntött, akinek szava súlyosabbnak bizonyult, mint a Magyar Írószövetségé, vagy a nagykövetség illetékes munkatársáé. Hidas értékítéleteivel, főleg József Attilát illetően, nem értettek egyet, ez vezetett háttérbe szorításához, új megbízott kiválasztásához.⁸⁶ A szovjet-magyar kulturális együttműködés eddig sem zavartalan, de eredményekben és sikerekben sem szűkölködő 'gépezetébe' egyre több homokszem, sőt durva kavics került. 1955-ben a szovjet fél, tekintettel a Porgy and Bess előadás magas kiadásaira hátrított el magyar ajánlkozást. A magyar Corvina Kiadó orosz nyelvű kiadványokat akart terjesztetni a Szovjetunióban. A szovjetek egy magyar szakácskönyv technikai fogyatékoságaira, egy mesekönyv gyenge fordítására hivatkozva elzárkóztak az ajánlat elől. Hangsúlyozták: ők külföldön készült orosz nyelvű kiadványokat nem kívánnak fogadni. Ennél sokatmondóbb volt az, hogy a szokásos szovjet-magyar kulturális cseréről szóló egyezményt még 1956 májusában sem kötötték meg. Ennek tervezetében szerepelt magyar írók meghívása is, akik részt vennének a szokásos november 7-i ünnepségeken. Nem tudjuk, kint jártak-e. A Honvéd Művészegyüttes tagjai viszont Moszkvában értesültek a Budapesten zajló október 23-i eseményekről. Az erről szóló jelentésből is érzékelhető: ezt a napot, ezeket a napokat soha nem felejtették, nem felejtették el.⁸⁷

Az 1956. évi forradalom és szabadságharc leverését követően 1957 tavaszán a magyarországi könyvtárakban lévő szovjet művek kölcsönzése a nullára csökkent.⁸⁸ A tanulságok kézenfekvők. Egyet-kettőt mégis kiemelünk, mert meggyőződésünk szerint nem rendszerfüggők. A kultúrpolitika nem szabad, hogy a külpolitika alakulásának függvényévé váljon. Elsősorban a folyamatosan változó igények nyomán követésén kell alapulnia, nem pedig ideológia ábrándokon. Az olvasóvá nevelést kisgyermekkorban szükséges kezdeni, döntően családi körben szeretettel és körültekintően. Ezért elsősorban a gyermek- és ifjúsági könyvtárak országos hálózatát kell kiépíteni és folyamatosan fejleszteni, olcsó, minőségi, nagy példányszámban hozzáférhető könyvekkel ellátni.

Innen léphetnek át az olvasást kedvelő gyermekek az oktatási rendszer speciális könyvtárainak és a közkönyvtáraknak használói közé. Az olvasó ember igényeit nem csak ismerni, kiszolgálni, de bölcs praktikákkal befolyásolni is kell, az örök, vagy annak mutatkozó értékek felismerése és megismerése érdekében. Az erőszak, láttuk, hová vezet. A szovjet könyvek, a szovjet irodalom, a szovjet alkotók mesterkelt, erőszakos, nem őszinte terjesztése, megismertetése, érdemük feletti méltatása, szembeállítás az 'imperializmus' kiszolgálóival, ami egyet jelentett a 'nem haladónak minősített' nyugati szerzők és műveik kiátkozásával, a kívánt hatás ellenkezőjét váltotta ki a felnövekvő korosztályokban. Olthatatlan vágyat éreztek a 'tiltott gyümölcs' megízlelésére.

Ezeket a tanulságokat – más, kézenfekvőkkel együtt –, ma, a kommunikációs forradalom idején sem érdektelen megfontolni: politikusoknak, a kulturális élet irányítóinak, szülőknak, pedagógusoknak, könyvtárosoknak egyaránt.

Sem a Dijoni Académia, sem Vörösmarty kérdésére nem tudunk válaszolni. Látva a világban zajló eseményeket, annyit inkább reményként, mint tényként azért meg-
jegyezhetünk: a könyvek nélkül még rosszabb lenne a helyzet.

JEGYZETEK

- 1 Pl. Jean-Jacques Rousseau (1978): Értekezések és filozófiai levelek. Bp., 11-22.o.
- 2 Papirus-, majd pergamentekercsek, amelyeket dobozokban tároltak.
- 3 United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Nevelési, Tudományos és Kulturális Szervezet), az ENSZ egyik szervezete.
- 4 Magyar Nyelv Értelmező Szótára. Bp., 1979. V. kötet 383-384.o.
- 5 Jörg Baberowski (2015): Felperzselt föld. Sztálin erőszakuralma. Bp., 136-142.o.
- 6 Benedek István (1977): Benedek Marcell. Bp., 668 o. L. 101.o.
- 7 Poszrednyik: Leo Tolsztoj kiadója.
- 8 A. P. Csehov (2004): A 6-os számú kórterem Bp., 220.o.
- 9 Lohr Ferenc (1989): Hallom a filmet. Bp., 290 o. L. 21-22.o.
- 10 Kacsó Sándor (1974): Fogy a virág, gyűl az iszap. Bukarest; Bp. 1985. I-II. kötet. L. I. kötet 16-17., 39-40.o.
- 11 Kovács István (1981): Egy szegény pórfiú önéletrajza Bp., 442 o. L. 78.o.
- 12 Normai Ernő (1987): Beatrice egyik apródja. Bp., 409 o. L.15., 18. és 19.o.
- 13 Goldziher Ignác (1984): Napló. Bp., 407 o. L. 23-25.o.
- 14 Megyery Sári (1979): Én is voltam jávorfácska... Bp., 475 o. L. 45-46., 54-55.o.
- 15 Zolnay László (1986): Hírünk és hamvunk. Bp., 732 o. L. 50-51., 91., 93. o.
- 16 Haraszti Sándor (1986): Befezetlen számvetés. Bp., L. 21., 30-31.o. A Nick Carter-kötetek (újonnan 24 fillér volt) hatásáról Hidas Antal is megemlékezik. Ő a detektív újabb ronggyá olvasott kötete helyett véletlenül jutott hozzá M. Gorkij: Éjjeli menedékhely c. művéhez 2 krajcárért. „*Aztán – emlékezik Hidas –, a magas járdáról lábaimat lógatva olvastam és olvastam. Szíven legyintett különösen két mondat... Ez a két mondat Gorkij hazaérkezésének hangulatát idézi. Szól az Internacionálé és az író sír. L. Hidas Antal (1979): Szólok az időhöz. Visszaemlékezések. Bp., 285 o.*
- 17 Újpesti Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Bp., 546 o. L. 12-13.o. L. még: Fejtő Ferenc (1990): Budapesttől Párizsig. Emlékeim. Bp., 63.o.; Cseres Tibor (1978): Elveszített és megőrzött képek. Bp., 15.o.
- 18 Kolozsvári Grandpierre Emil (1976): A szerencse mostohafia. Bp., 408 o. L. 6-7.o.
- 19 A. P. Csehov: A hatos számú... 455.o.
- 20 Yoyce Carol Oates (1968): Luxusvilág. Bp. 67.o.
- 21 A. P. Csehov (2004): A csinovnyik halála. Bp., 27.o.
- 22 A szövegből nem derül ki.
- 23 Grazia Deledda (1991): Szerelemből gyilkolt. Bp., 250 o. L. 36-37.o.
- 24 A. P. Csehov: Hatos számú... 109.o.
- 25 Uo. 29-32.o.

- 26 A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Összeállította Kovács Máté. Bp., 1970. 722 o. L. a kötet IV. fejezetét; Az ellenforradalom korszaka (1919-1945). Válogatta és a bevezetést írta: Kovács Máté. A jegyzeteket Kovács Ilona írta.
- 27 A 'nagy kiadók' pl. az Athenaeum, a Franklin Társulat, a Révai Testvérek, az Egyetemi Nyomda, a Singer és Wolfner, a Légrády Testvérek és a Szent István Társulat. Náluk jelent meg a kiadványok egyharmada. A közép-és kis kiadók közül a Pátria, Pallas, Pfeifer, Génius, Dante, Danton, Tevan, Kner, Grill, Cserépfalvi, Lantos, Népszava, Politzer, Rózsavölgyi, Kókai, Pantheon, Ranschburg, Magyar Élet, Turul stb. bizonyult sikeresnek. A mintegy 50-60 törpekiadó évenként csak néhány könyvet jelentetett meg. A kiadványok „mintegy egynegyede” magánkiadásban került a piacra.
- 28 Cellulózgyár: Csepel 1923, Szolnok 1935. Papírgyárak: Csomagolóanyag-gyár 1921, Látatlan 1923, Hungária papírlémezgyár Budapest, 1923, Pesterzsébet 1929, Szentendre 1936. Ezek termelése is csak a szükséglet „egy részét” fedezte.
- 29 Érvényesült a társadalmi cenzúra is: szerkesztők, lektorok, kiadók, nyomtatvány- és lapszerkesztők, kritikusok stb. I.m. 350.o.
- 30 Romsics Ignác (1999): Magyarország a 20. században. Bp. L. 281-282.o., muk.oszk.hu/03100/03150/html/csapod22htm. Meglepő, hogy a Kolléga-Tarsoly István főszerkesztésében megjelent Magyarország történetének III. kötetében (Szekszárd, 1998) egy szó sem esik a könyvkultúra/termelés alakulásáról. Tényeket közöl a pusztítás történetéből a Nemzeti Múzeum igazgatója, Trócsányi Zsolt. L. Magyar Könyvszemle 1945. 1-21.o.
- 31 nol.hu/kultura/kincs_ami_nincs_itt_1511655
- 32 Izsák Lajos (1994): Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944-1956. Bp., 323 o.; Uő (1983): Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944-1949. Bp., 381 o.
- 33 Szabó-András Endre (1966): Könyvtári adatok (1884-1962). Bp., 230 o. A 4450/1945.M.E.sz. kormányrendeletre hívta az Országos Gyűjteményi Bizottságot. Feladata volt a veszélyeztetett magángyűjtemények (levéltárak, könyvtárak stb.) mentése, védelme, gondozása. Működéséről nem tártunk adatot.
- 34 Kovács Máté (1960): A magyar könyv-és könyvkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Magyar Könyvszemle, 3.sz. 229-254.o.; 4.sz. 361-391.o.; 1961. 1.sz. 1-43.o. A szerző három részben közölt tanulmányának gazdag adatanyagát számos esetben hasznosítottuk. Néhány lényeges megállapítását ugyanakkor vitathatónak, politikai megfontolásból alkalmazottnak látjuk. Értékes adatokkal szolgál még – többek között – a dr. Bak János által összeállított Az új magyar könyvkiadás 10 éve c. kötet. Bp., 1956. 128 o.
- 35 Kis Újság, 1945. IV. 29. 3.o.
- 36 Magyar Könyvszemle, 1945. 1-21.o., 126-130.o.
- 37 Kis Újság, 1945. június 24.7.o.
- 38 Uo. 1945. május 31. 5.o.
- 39 Új Szó, 1945. július 12.3.o. L. még: Romsics: I.m.329-33.o. Kolléga-Tarsoly István: I.m. 217.o. Kis Újság 1945. V.5. 4.o. Ebben az évben jelent meg pl. Salamon Elemér: Mozgó veszthely c. könyve, Kósa János: Thomas Mann a humanista, Geleji Rezső: Tító és az új Jugoszlávia, Rabinovszki Mária: Művészet és valóság, Rátkai Károly: Két torony, Darvas József: Város az ingoványon, Goda Gábor: Vihar előtt, Szabó Pál: Isten malmai és még egy sor más irodalmi mű.

- 40 Új Szó, 1945. május 17. 3.o.; MNL XIX-J-1-k-14. d. 022643-1950.; Uo. 12. d. 60420-6-1947.
- 41 MNL XIX-J-1-k-20. d. 110041-45., Uo. 1946-47., Uo. 30229-48., Uo. 2634-49., Uo. 3548-49.
- 42 MNL XIX-J-1-k-17. d.
- 43 MNL XIX-J-1-k-17. d. 019442-1950. Feljegyzés a Mezdünarodnaja Knyiga megbízottjával folytatott megbeszélésről. A szovjet fél a Horizont helyett az IBUSZ megbízását javasolta, ill. az adottnál termékenyebb megoldást sürgetett. A Szovjet Írószövetség azt kifogásolta, hogy a magyar küldi a könyvcseré-program keretében a legkevesebb könyvet valamennyi népi demokrácia írószövetsége közül. Az Írók Központi Házában megrendezett irodalmi estről szóló jelentés hangsúlyozta: „A szovjet írók lelkesedésével éles ellentétben állott a magyar írók előadásainak kissé lélektelen volta.” Benjamin László pl. egyhangúan olvasta fel a versét, azt is csak félig. . .Uo. 031151-1951.
- 44 L a 30. jegyzetben hivatkozott muk. . .anyagát.
- 45 Kovács Máté: I.m. 1960. 3.sz. 245.o.
- 46 Uo. 248.o.
- 47 L. muk. . .
- 48 Szabó-András Endre: I.m. 121.o.
- 49 Uo. és muk. . .
- 50 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) XIX-J-3-d/3. d. szám n.. A Romsics Ignác, Kovács Máté és Szabó Endre-András idézett munkáiban alapos bibliográfiát is talál a részletek iránt érdeklődő olvasó.
- 51 Uo. L. még: Központi Statisztika Hivatal 1949. Évkönyve, 215., 337.o.
- 52 MNL XIX-J-3-e-4.d. MT 609/52.1459/Meh. Ezek: Sztálinváros, Kazincbarcika, Komló, Nagy-Miskolc (Miskolc-Diósgyőr) . A fejlesztési javaslatban milliós tételek szerepelnek, amelyekből nagy befogadóképességű mozik, kultúrpaloták, korszerű könyvtárak létesültek.
- 53 Szabó-András Endre: I.m. 124.o.
- 54 MNL XIX-J-3-d-3. d. szám n.
- 55 Uo.
- 56 MNL XIX-J-3-d-3. d. szám n.
- 57 Uo. 4. d. szám n.
- 58 Uo. XIX-J-3-j-12.d. 5801/5-54. Titkos 3 pld.
- 59 Uo. XIX-J-3-d-4. d. szám n
- 60 Uo. szám n.
- 61 MNL J-3-n-1. d. szám n. Javaslat a különböző vidékek könyvtárainak egységesítésére c.
- 62 Uo. XIX-I-3-p.-1 d. szám n.
- 63 Uo.
- 64 Uo. XIX-J-3-e-4. d. szám n.
- 65 Uo. XIX-I-3-p-1. d. szám n. Példa erre P. Béla és M Béla újságírókkal kapcsolatos fegyelmi eljárás körüli huzavona.
- 66 Uo. Az érintett államügyészségek döntésükről a Sajtó-közigazgatási Osztályt sem értesítették.
- 67 Uo. XIX-J-3-i-1. d. szám n.
- 68 Uo. XIX-J-3-f-1. d. szám n.
- 69 Uo. XIX-J-3-e-9. d. 20. tétel szám n.
- 70 Uo. XIX-J-3-v-37. d. 1336-1952.

- 71 Uo. 1323-1952.
- 72 Uo. XIX-I-3-j-20. d. 855/55/6-1955.
- 73 A Szabad Nép már július 10-i számában beharangozta az eseményt. Az első szabad magyar könyvnap: a demokrácia szellemi erőinek ünnepi bemutatkozása címmel. Kiemelte, milyen nagy érdeklődés mutatkozik a szocialista irodalom iránt a 'félrevezetett' középosztály, a polgárság és az értelmiség részéről. Felhívta a figyelmet Kovai Lőrinc elvtárs két regényére, amelyet a szerző a kistarcsai internálótáborban, ill. a Gestapo börtönében írt. Az Igazság c. a párton kívüli értelmiségről, a Föld-kenyér-szabadság pedig az agrárproletárokról szól. Illés Béla a szovjet nép könyvszeretetéről, Darvas József pedig a könyves pultra kerülő könyvek alacsony árának fontosságáról beszélt a cikk írójának. Az MKP központi sajtója felhívta a figyelmet Rákosi Máttyás A magyar jövőért, Molnár Erik A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig, Révai József Ady, Sándor Pál Engels, mint filozófus, Gerőné Fazekas Erzsébet: A felszabadulás útján, György István: Fegyvertelenül a tűzvonalban, Barabás Tibor Martinovics szervezkedéséről, Kovács Imre A magyar feudalizmusról, és Boldizsár Iván Ne higj magyar a németnek c. kötetére. A lap július 12-i számában (6.o.) utal a sok „huza-vonára” ami miatt késett a könyvünnep, összevetette a régi és az új könyvkiadás célját. Hangsúlyozta: szerény volta ellenére ez az esemény „a felszabadult szellem és a felszabadult ország első nagy találkozása...” A záró napon a Szikra Kiadó kultúrünnepélyt rendezett a Nemzeti Színház előtti könyvsátornánál. Ezen részt vettek a szerzők, valamint Gobbi Hilda, Major Tamás és Várkonyi Zoltán.
- 74 MNL XIX-A-1-c-3. d. szám n.
- 75 Uo. XIX-J-3-n-1. d. szám n. A beérkezett művek között volt pl. 28 vers, 35 versfordítás, négy novella, öt színpadi jelenet, 3 irodalmi riport, 7 szovjet kantáta fordítása, 3 magyar kantáta, 6 szovjet tömegdal, 3 magyar tömegdal, 1 szimfonikus mű stb. A pályamunkákat – többek között – két üzemi propagandista bírálta.
- 76 MNL XIX-J-3-n-1. d. szám n.
- 77 muk. ...
- 78 MNL XIX-J-3-d- 4.d. szám n..
- 79 Uo. XIX-J-3-p- 1. d. A kiadandó művek javaslatain túl a jogdíjak elszámolása is az együttműködés része volt.
- 80 Uo. XIX-J-3-i- 1.d.
- 81 MNL XIX-J-3-v-37.d..1326-1952.
- 82 Uo.
- 83 Uo. XIX-J-3-i-5. d. szám n.
- 84 Uo. XIX-J-3-n-8. d. szám n.
- 85 Uo. XIX-J-3-d-3.d.szám n. L. a KSH 1956-os Évkönyv 257-258 oldalán található táblázatokat.
- 86 A témáról körültekintő és meggyőző tanulmányt írt Babus Antal: József Attila 1945-1962 közötti szovjetunióbeli recepciója címmel. epa.oszk.hu/01300/01343/0042/esse.html
- 87 Uo. XIX-J-1-k-17. d. 008964-1955., Uo. 002208-1956, Uo. 007506-1956., Uo. 16. d. 7-1357, 148-1957.
- 88 Uo. XIX-J-3-d-3. d. Benke Valéria beszámolójába felvetésre javasolt kérdések c.